

Rød nøkkerose i Stordammen ved Fredrikstad

JØRN ENGER & J. INGAR I. BÅTVIK

Enger, J. & Båtvik, J.I.I. 2000. Rød nøkkerose i Stordammen ved Fredrikstad. *Natur i Østfold 19(1)*: 61-64

I 1997 ble det oppdaget en rød nøkkerose i Stordammen ved Fredrikstad. Dette er tolket som en spontan forekomst da den ikke ligner på noen av de mer kjente kultivarer. Forekomsten har vokst seg større i de påfølgende år. Den vokser sammen med hvit nøkkerose sørvest i dammen. Det er kjent andre røde nøkkeroser i Norden, men dette ser ut til å være landets første spontane forekomst av rød blomstret, stor nøkkerose *Nymphaea alba* spp. *alba* f. *purpurea*.

Jørn Enger, Unnebergvn. 3, 1613 Fredrikstad. e-post: jorn.enger@nrk.no
J. Ingar I. Båtvik, Tomb, 1640 Råde. e-post: ingar.batvik@hiof.no

Senhøstes i 1997 ble Jørn Enger gjort oppmerksom av Martin Bjerre Andersen på en trolig forvillet kultivar av vannlilje med rød blomsterfarge i Stordammen i Fredrikstad. Planten hadde en rød blomst i begynnelsen av september dette året. Bjerre Andersen var fra flere besøk hjemme hos Enger kjent med diverse kultivarer, også røde, i hagedammen hos Enger på Trosvik. På avstand kunne nøkkerosen minne om typene "James Brydon", "Froebeli" eller "Escarboucle", alle kultivarer som omsettes blant hagedamentusiaster.

I 1998 besøkte Enger selv Stordammen for å se nøyere på planten. Hans kone, Anne-Ma, hadde observert den i blomstring i august. Enger fant den blomstrende 16. og 23. august, totalt tre blomster, alle med sterk rød farge.

Neppe kultivar

Enger syntes ikke dette så ut som noen utplantet kultivar. For det første vokste planten relativt langt ute i dammen og på uvanlig stor dybde for en kultivar. Skal man først plante ut en nøkkerose, skal det mye arbeid og anstrengelser til, og med dårlige odds, om man vil plassere den så langt ut og så dypt. For det andre er planten svært lik stor nøkkerose *Nymphaea alba* ssp. *alba* som vokser i mengde inntil og like i nærheten. For det tredje er den ikke særlig lik noen av de aktuelle

kultivarer Enger har god kjennskap til. Av kultivarene minner den mest om den franske "Escarboucle", en sort som også kalles verdens vakreste vannlilje.

Det kan altså se ut som en spontan forekomst i Stordammen. Slike plutselige endringer kan skyldes relativt enkle mutasjoner som kan gi anthocyanfarge også til kronbladene og ikke bare på bladundersidene som normalt er rødlig hos de hvite nøkkerosene, jfr. Sæther (1982:45). Om teorien er riktig, bør det være stor nøkkerose som dannet utgangspunktet da det er denne som dominerer i Stordammen. Tilsvarende mutasjoner er kjent spontant forekommende et par steder i Sverige samt i Finland.

Røde nøkkeroser tidligere i Norden

I Norge er det tidligere kjent en forekomst av rød nøkkerose fra Løypmotjønna i Nærøy i Nord-Trøndelag (Aas 1954). Denne forekomsten synes meget gammel da tidligere botanikksensor ved Mære Landbruksskole, Johan Aas, kan fortelle at folk i Nærøy har kjent til forekomsten i alle fall i femti år, altså fra omkring århundreskiftet. En kan da undres over at ikke botanikere har vist større interesse for denne tidligere.

Aas fikk sendt noe av materialet for nærmere bestemmelse til professor Olav Gjærevoll i Trond-

heim. Han mente det måtte dreie seg om en form av kantnøkkerose *Nymphaea candida* på grunnlag av antall arrstråler, som var 15, tydelig begerkant, furer på arrstrålene, konvergerende nerver i bladflikene, alt typisk for kantnøkkerose. Fremfor alt mente Gjærevoll forekomsten hadde kantnøkkerosens pollenorn (med lave vorter). Eksemplaret hadde litt mange arrstråler (burde hatt maksimalt 12), men variasjonen er stor hos nøkkeroser slik at noe avvik må kunne tolereres. Han mente en kunne se bort fra at dette dreide seg om en hybrid da det bare var normale pollenorn å finne (Aas 1954). Blomsten beskrives med purpurrd farge på de innerste kronbladene, de midterste er lysere, mens de ytterste er rosa til lysrosa med nesten hvite spisser.

Senere har undersøkelser av Nærøyforekomsten blitt beskrevet som en antatt hybrid-mutasjon mellom hvit nøkkerose og kantnøkkerose

Nymphaea alba x candida (f. *rosea*) hovedsakelig på grunnlag av lav fertilitet og pollenkarakterer (Sæther 1982). Professor og konservator Reidar Elven mener vi ikke bør akseptere krysninger i egentlig forstand mellom disse da hele komplekset viser jevne overganger. Forekomsten fra Nord-Trøndelag bør vi derfor anse som en rød form av kantnøkkerose (Lid & Lid 1994).

Enger har interessert seg særlig for denne røde forekomsten. Han har mottatt en bit fra denne i 1991 som stammer fra dyrkingsforsøk i Botanisk Hage på Tøyen eller fra Landbrukshøgskolen på Ås. Den står årlig både stor og flott i hagedammen på Trosvik, og blomstrer tidligst av samtlige 15 vannliljearter og kultivarer som finnes der, vanligvis i siste halvdel av mai.

I Sverige har man kjent til røde vannliljer lenger enn i Norge. Den ble først oppdaget i 1856 i den lille innsjøen Fagertärn i tidligere Askersund

Fig.1. Kolonien av røde nøkkeroser på nært hold. Merk at også noen av bladene har rødlig skjær. Foto: Jørn Enger 11.8.1999.

Prestegjeld i Nerike (= Närke) (Hartman 1861, Fries 1879). Forekomsten, som er bestemt til en rød form av stor nøkkerose *N. alba* ssp. *purpurea* omtales med at "der er ikke hidtil fundet nogen Varietet der i Skjønhed kan maale sig med den svenske røde Nökkeblom" (Schübeler 1888:345). Schübeler forteller også at han mottok i 1868 en bit til Tøyen botaniske have av dennes rotstokk som tok til å blomstre noen år etterpå. Den har senere bredt seg betydelig i hagen på Tøyen. Schübeler (1888:346) kan også fortelle at fra Sveits opprettholder denne formen sin røde farge også etter frøformering, jfr. Anonym (1878). For øvrig er det kjent røde nøkkeroser fra Finland (Lagerberg m.fl. 1955) og fra Lappland i Sverige (Erixon 1980). Sæther (1982) kan fortelle om rødlig kronblader hos nøkkerose også fra Vågsøy i Nordfjord ved siden av en sekundær spredning fra Nærøyforekomsten til Hamarvatnet i Skogn hvor Aas plantet den ut (Aas 1954). I Hamarvatnet blomstret den i alle fall fram til 1981 (Sæther 1982).

Nøkkerosen i Stordammen

Den røde nøkkerosen i Stordammen er markert høstblomstrende da den kommer senere i blomst enn sine hvite slektninger omkring. Den 11. august 1999 besøkte Enger dammen sammen med Øystein Selenius. Den hadde da to blomster i fullt flor, mens to var avblomstret. Det fantes flere knopper, totalt omkring 8-10 blomster inklusive knoppene. Den hadde i 1999 ikke spredd seg noe, men virket mye kraftigere og frodigere enn året før. Rotstokken var blitt større, og alle stengler og bladstilker kom fra samme rotstokk. Blomstene var dyprøde/blodrøde, og også bladene hadde et svakt rødskjær. Planten sto på 1,60 meters dyp helt i sørvest i utkanten av en bestand med hvit nøkkerose.

Den røde forekomsten er den sørligste forekomsten av vannliljer på østsiden i Stordammen. Den er ikke så lett å se fra land da utsikten mot voksestedet er delvis dekket av kratt. Forekomsten står i en lysåpen vik ca 25 meter nord for fundamentet til det gamle pumpehuset. Det er re-

lativt kort avstand til en flittig benyttet turvei mot øst og en liten badeplass i nord. Det er intet spesielt å bemerke til vegetasjonen omkring. Her finnes triviell flaskestarr *Carex rostrata* og innslag av blærerot *Utricularia* sp.

Stordammen er et ca 500 meter langt og drøye 100 meter bredt vann, som ble demmet opp i forbindelse med mølledrift på 1800-tallet. Mot nord går Stordammen over i Stordamsmyra. Den ble fredet som naturreservat i 1978. På myra vokser blant annet orkidéen smalmarihand *Dactylorhiza traunsteineri*, jfr. Båtvik (1992:54).

Enger har ofte vært ved Stordammen i forbindelse med sine tidligere undersøkelser av amfibier i Østfold sent på 1960-tallet og inn på 1970-tallet. I det samme området var det den gang svært store forekomster av spissnutet frosk. Flere bilder finnes også fra denne vika i dammen, men de fleste ble nok tatt på et tidspunkt hvor bladene til nøkkerose ennå ikke var kommet opp. Enger har senere ofte besøkt dammen til ulike årstider, men har ikke merket noe spesielt ved blad eller blomster hos nøkkerosene her. Det er derfor usannsynlig at forekomsten har vært her mer enn de siste 3-4 år.

Systematisk plassering

Enger sendte et eksemplar til Båtvik for nærmere beskrivelse og en vurdering av systematisk plassering, 16. august 1999. Nøkkeroser er variable med jevne overganger i viktige karakterer der ulike former møtes. I dag regnes derfor som nevnt de hvite vannliljene til samme art, hvit nøkkerose *N. alba*, men hvor vi skiller mellom tre underarter (Lid & Lid 1994). De viktigste kriterier regnes for å være den unge fruktens form samt antall arrstråler per blomst. Vortenes form på pollenkornene kan også benyttes. Hos den største varianten, stor nøkkerose *N. a.* ssp. *alba*, er frukten bredest øverst, og den skal ha 15-25 gule arrstråler. Vest- og sørlandsvarianten, smånøkkerose *N. a.* ssp. *occidentalis*, har jevnbred frukt og 9-15 gule arrstråler, mens kantnøkkerose *N. a.* ssp. *candida* har frukt som er bredest nede samt 8-12 røde eller gule arrstråler.

Det tilsendte eksemplaret fra Stordammen hadde en blomst med dyp purpurrød farge. Kronbladene hadde relativt jevnt utbredt rødfarge, men hvor de ytterste hadde grønnere farge på utsiden slik det vanligvis er hos nøkkeroser. Eksemplaret hadde 16 rødgule arrstråler og en fruktknute som tydelig var bredest øverst. Pollenkornene viste avlange vorter, alt typisk for stor nøkkerose. Med dens røde blomster blir identifikasjonen *Nymphaea alba* spp. *alba* f. *purpurea*. Eksemplaret befinner seg nå på Botanisk Museum, Oslo.

Ennå er det usikkert om dette dreier seg om en spontan mutasjon med utgangspunkt i de hvite nøkkerosene i Stordammen eller om det er en eller annen som har tatt på seg det meget vanskelige arbeid å plante ut en rød form på nesten 2 meters dyp. At noen skulle ha kastet uti frø i dammen av røde kultivarer, er usannsynlig da kultivarene så godt som alltid er sterile. Imidlertid finnes det jo beskrivelser av frøformerte, røde nøkkeroser fra Mellom-Europa, jfr. Anonym (1878). Forhåpentligvis vil vi ved hjelp av denne artikkelen få respons om noen kjenner nærmere til dens opprinnelse, men for oss ser dette funnet ut som den første spontane forekomst av rødblomsret, stor nøkkerose *Nymphaea alba* ssp. *alba* f. *purpurea* i Norge.

Litteratur

- Aas, J. 1954. Rødblomsret nøkkerose i Laupmotjønna, Nærøy. *Blyttia* 12(1):19-21.
- Anonym 1878. The Garden. *A weekly illustrated Journal of Horticulture* 14:279.

- Båtvik, J.I.I. 1992. Sjeldne, sårbare og hensynskrevende karplanter i Østfold. Oversikt over utvalgte arter med lokalitetsangivelser og litteraturreferanser. *Fylkesmannen i Østfold, miljøvernadv. Rapp. 6-1992*:1-281.
- Erixon, G. 1980. Röd form av nord-näckros i södra Lappland. *Svensk Bot. Tidskrift* 74:1-4.
- Fries, T.M. 1879. Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift. s.129-134. Stockholm.
- Hartman, C. 1861. *Handbok i Skandinavians flora*. 8 utg.
- Lagerberg, T., Holmboe, J. & Nordhagen, R. 1955. *Våre ville planter*. Bd. 3. Oslo.
- Lid, J. & Lid, D.T. 1994. *Norsk flora* (6. utg. ved R.Elven). Det Norske Samlaget, Oslo. 1014s.
- Schübeler, F.C. 1888. *Viridarium Norvegicum. Norges Væxtrige. Et Bidrag til Nord-Europas Natur- og Kulturhistorie*. Bd 2, 2. hefte. Fabritius, Christiania.
- Sæther, B. 1982. De røde nøkkerosene i Nærøy, Nord-Trøndelag. *Blyttia* 40(1):45-51.

Fig. 2. De røde og hvite nøkkerosene vokser side om side i Stordammen. Foto: Jørn Enger 11.8.1999.